

EN RUSTBÄDD I KVARTERET GEFLE VAPEN

Arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning

L1951:5633
Söder 14:5
Gävle stad
Gävle kommun
Gästrikland

Andreas Widerberg

EN RUSTBÄDD I KVARTERET GEFLE VAPEN

Arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning

L1951:5633

Söder 14:5

Gävle stad

Gävle kommun

Gästrikland

Rapport 2024:12

Andreas Widerberg

Länsmuseet Gävleborgs rapportserie

Rapportserien innefattar rapporter inom länsmuseets verksamhetsområden arkeologi, bebyggelsehistoria, byggnadsvård, kulturmiljövård, etnologi, konst- och kulturhistoria.

Du kan själv ladda hem rapporter i PDF-format från länsmuseets hemsida www.lansmuseetgavleborg.se

Rapporter, böcker och mycket annat kan du köpa/beställa i länsmuseets butik butik@xlm.se

Utgivning och distribution:

Länsmuseet Gävleborg
Södra Strandgatan 20, 802 50 Gävle
www.lansmuseetgavleborg.se

© Länsmuseet Gävleborg 2024

Omslagsbild: Den påträffade rustbädden mot öst. Foto: Andreas Widerberg, Länsmuseet Gävleborg.

Länsmuseet Gävleborg medger spridning av dokumentationsmaterialet med Creative Commons licensen CC-BY, undantag kartmaterialet: ©

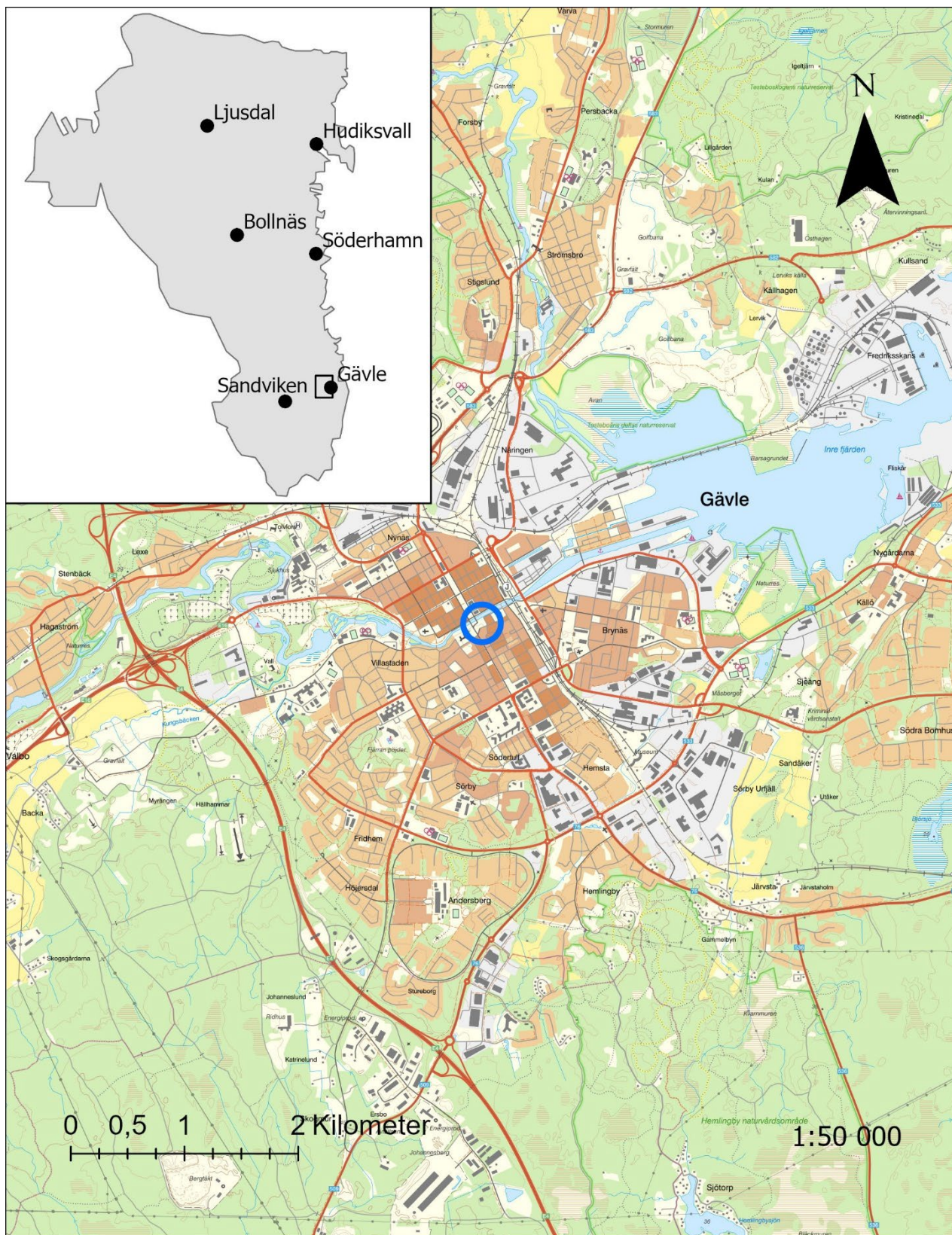
Lantmäteriet, dnr I2018/00110.

ISSN 0281–3181

Print: Trycktrean

Innehållsförteckning

Inledning.....	5
Syfte och metod.....	5
Topografi och lämningsmiljö.....	5
Tidigare undersökningar.....	7
Resultat.....	10
Historiska kartor.....	13
Slutreflektioner.....	15
Förslag på vidare åtgärder.....	15
Administrativa uppgifter.....	16
Referenser.....	17
Historiska kartor.....	17
Bilaga 1. Schakt, lagerföljder och anläggningar.....	18
Bilaga 2. Arkeobotanisk analys.....	20

Figur 1. Utdrag ur Lanmäteriets topografiska webbkarta med platsen för undersökningen markerad med blå ring. Skala 1:50 000.

Inledning

Länsmuseet Gävleborg har utfört en arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning inom fastigheten Söder 14:5, Gävle stad och kommun. Undersökningen genomfördes i samband med att Gavlefastigheter AB schaktade för olika ledningar i samband med byggandet av kulturhuset Agnes. Arbetet berörde fornlämning L1951:5633/RAÄ Gävle 51:1 vilken utgörs av Gävle stads äldre stadslager.

Beslut om arkeologisk undersökning fattades av Länsstyrelsen Gävleborg (2023-05-10, dnr 10626-2022). Fältarbetet utfördes mellan 22 juni och 16 oktober 2023 av Andreas Widerberg, Länsmuseet Gävleborg. Projektledare och rapportansvarig var Andreas Widerberg.

Syfte och metod

Syftet med den arkeologiska undersökningen var att beskriva fornlämningens utbredning samt att med ett vetenskapligt arbetssätt dokumentera och om möjligt avgränsa fornlämningen.

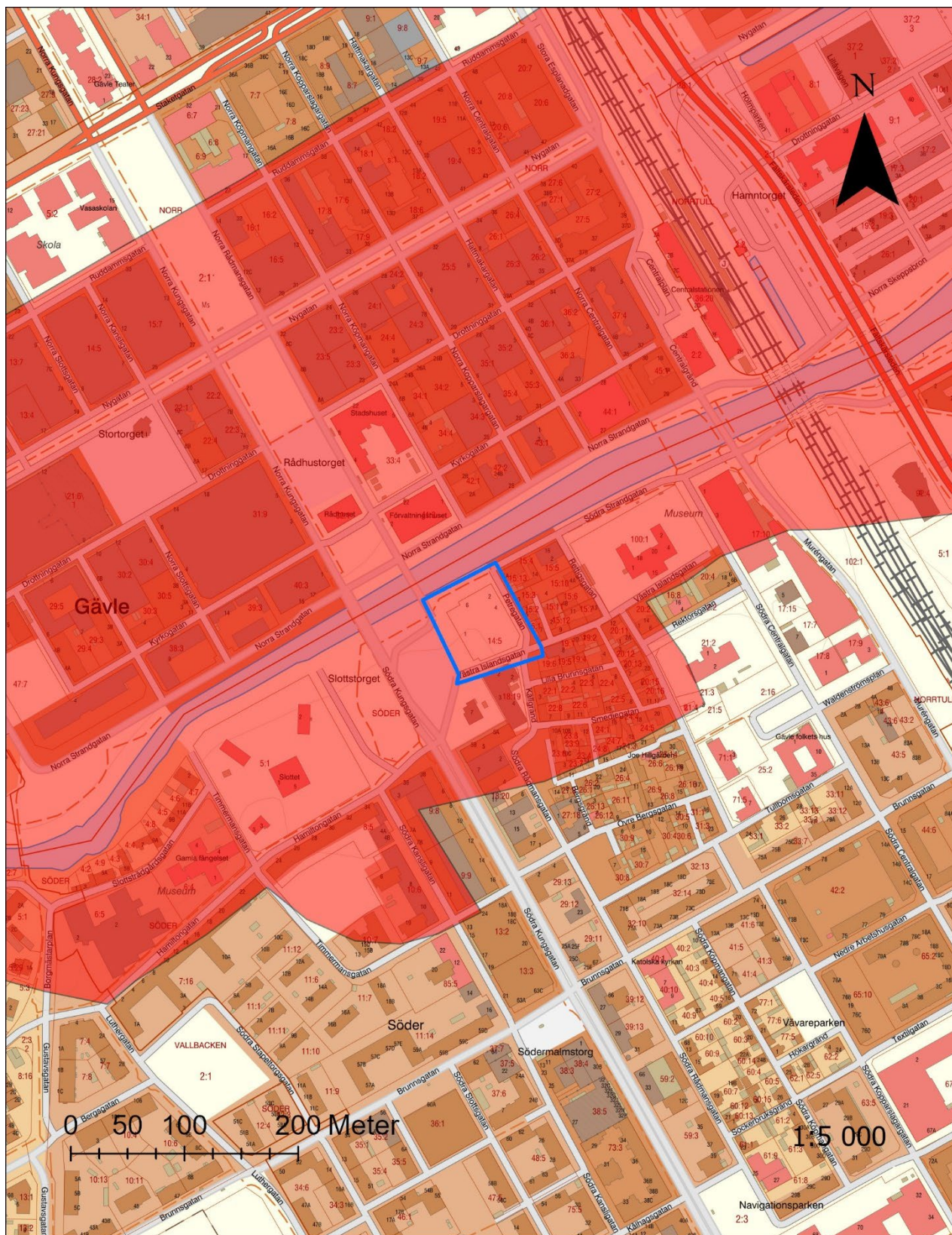
Undersökningen genomfördes i form av efterkontroll och övervakning vid schaktning med maskin. Alla schakt, sektioner och anläggningar har mätts in med RTK-GPS och all mätdata har bearbetats i ArcGIS Pro.

Topografi och lämningsmiljö

Undersökningsområdet ligger inom kvarteret Gefle Vapen, inom utbredningen för fornlämning L1951:5633, vilken utgörs av Gävles stadslager från medeltid till sen historisk tid. Gävles äldsta kända stadsprivilegier är från år 1446 men staden omnämns redan år 1413 i Erik av Pommerns skattebok (Aagård 1984:9).

Stadens äldsta historia är dåligt känd och flera omfattande stadsbränder har uttraderat medeltida byggnader och dokument. Staden förmodas emellertid ha vuxit fram på den norra sidan av Gavleån, kring Heliga Trefaldighets kyrka. Läget var strategiskt då det var just hit som ån var farbar innan framkomligheten begränsades av den första av många forsar (Aagård 1984:8f; Andrén 1946:56ff).

I kvarteret Gefle Vapen uppfördes Rettigs tobaksfabrik år 1896, vilken var i bruk tills tobaksmonopolet tog över tillverkningsen. Byggnaden hyste därefter en textilfabrik innan byggnaden revs år 1961 (Sterner 1999:185).

Figur 2. Utdrag ur Lantmäteriets fastighetskarta med undersökningsområdet markerat med blå linje och stadslagrets utbredning med röd polygon. Skala 1:5 000.

Tidigare undersökningar

Det har under senare år skett flera arkeologiska insatser i närområdet kring de nu undersökta schakten. Nedan redovisas ett urval.

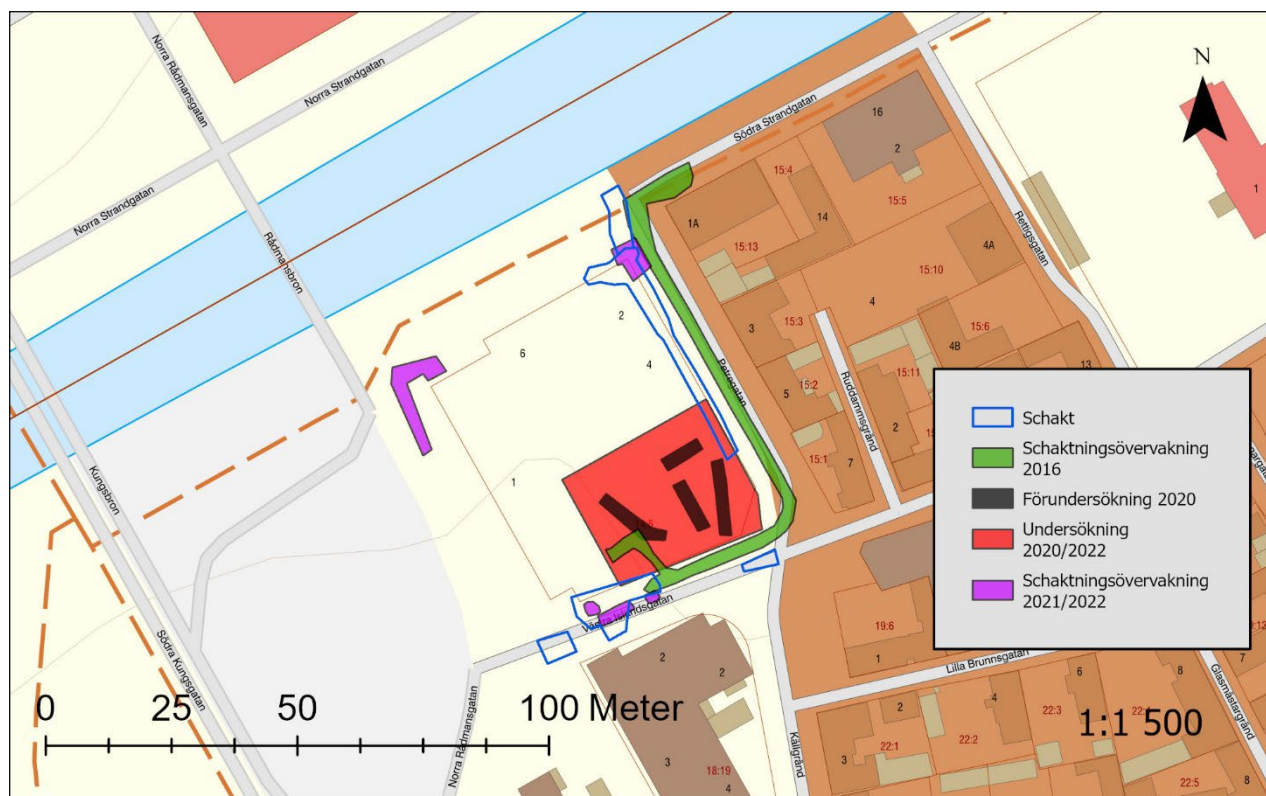
Länsmuseet Gävleborg utförde år 2016 en arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning som berörde Petregatan och Västra Islandsgatan samt delar av kvarteret Gefle Vapen. Vid korsningen mellan Petregatan och Västra Islandsgatan framkom partier med kulturlager som dock var störda av tidigare schaktningsarbeten. En del fynd och trävirke påträffades men inga tydliga anläggningar eller konstruktioner. I schaktets botten fanns ett lager av flis och huggspån. Mellan Islandskällan och dåvarande Stadsbiblioteket framkom rester efter äldre vägbeläggningar och ytterligare kulturlager. I anslutningen till biblioteksbyggnaden påträffades en tegelkonstruktion som bedömdes höra till sent 1800-tal eller senare (Ulfhielm 2018).

Arkeologerna vid Statens historiska museer genomförde år 2019 en arkeologisk förundersökning inom kvarteret Gefle Vapen. Sammanlagt undersöktes fyra schakt som samtliga innehöll fyndmaterial daterat till första hälften av 1600-talet. I ett schakt påträffades även ett tysktillverkat fat från mitten av eller andra hälften av 1500-talet. Trots att merparten av det daterade fyndmaterialet framkom i omgrävda och omdeponerade kontexter fanns det inom stora delar av undersökningsområdet även bevarade kulturlager från omkring år 1600 till sent 1700-tal. Bland de påträffade anläggningarna fanns bland annat flera stengrunder och en rustbädd. Stengrunderna kunde vid förundersökningen inte säkert dateras men stockar från rustbädden daterades dendrokronologiskt till 1705–1708 (Bäck & Westberg 2020).

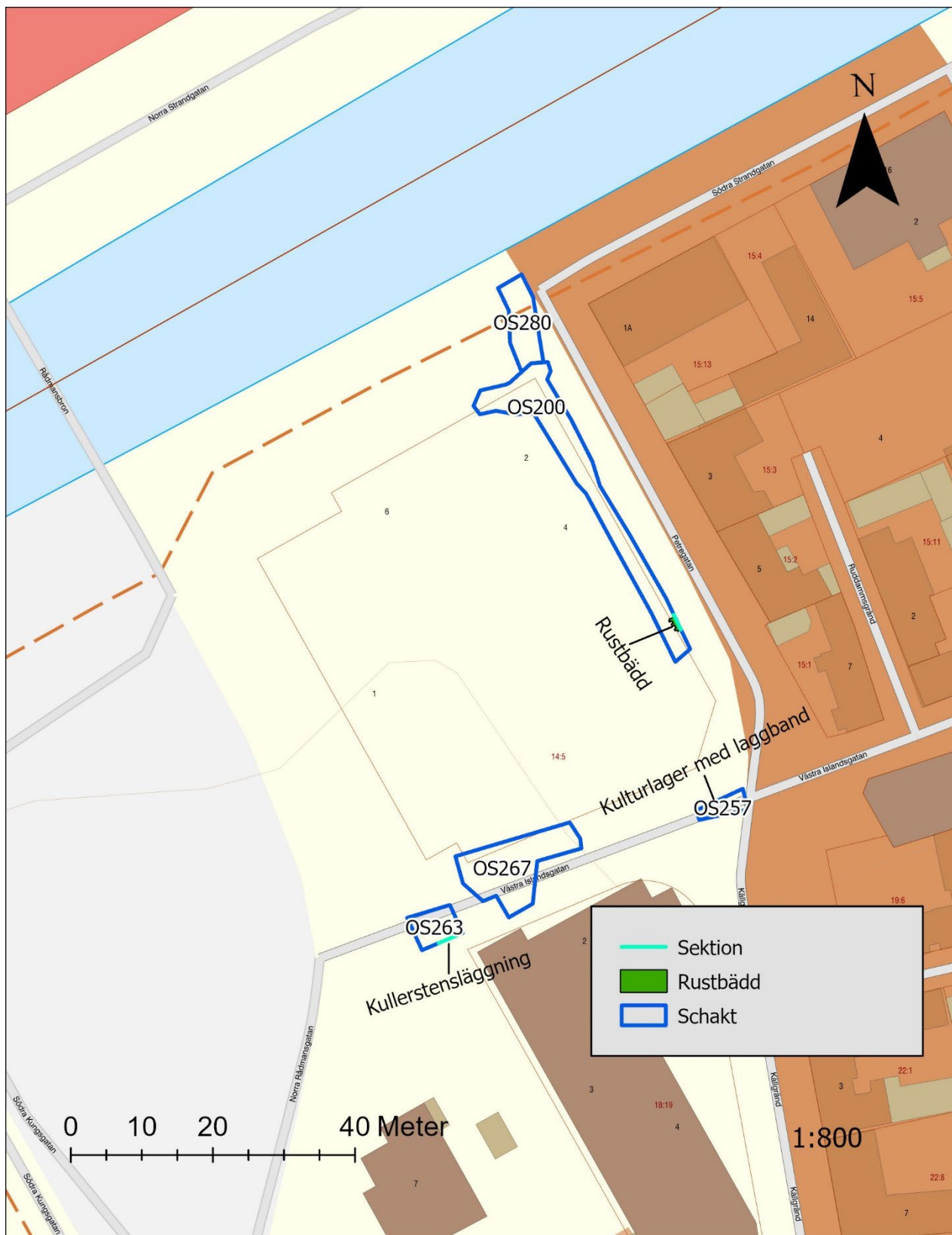
Arkeologerna vid Statens historiska museer utförde under 2020 och 2022 en arkeologisk undersökning inom samma yta som den föregående förundersökningen. Vid undersökningen påträffades ett antal kontexter som sträcker sig från slutet av 1500-talet till 1900-talet. Endast ett fåtal byggnadslämningar påträffades och merparten av de undersökta kontexterna utgörs istället av olika fyllnadslager. Eftersom området varit sankt har man under 1500-talets slut och 1600-talets första del fyllt ut marken och förstärkt denna med strandskoningar. Från omkring 1630 till 1650 fortsätter utfyllnadsarbetena vilket kombinerat med förstärkningar och anläggandet av en pir. De första gatubeläggningarna påvisar hur området struktureras upp alltmer. Under efterföljande decennier fortsätter utfyllnaderna samtidigt som gatan får ny beläggning och piren förstärks. Från omkring 1670 till och med 1740-talet görs ytterligare utfyllnadsarbeten för att stabilisera området. Under samma period uppförs även en stolpbod av den typ som legat längs Gävles samtliga strandkanter under 1600-talet. Under efterföljande tid ges gatan en ny sträckning innan Rettigs tobaksfabrik med tillhörande byggnader uppförs under slutet av 1800-talet, vilka arkeologiskt representeras av massiva grundstenar. Bland fyndmaterialet kan noteras ett anmärkningsvärt stort antal fiskerelaterade fynd (cirka 90 stycken) fördelade på bland annat bark- och näverflöten, nätsänken och hamparep (Bäck & Westberg i manus).

Länsmuseet Gävleborg utförde vintern 2021/2022 en arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning inom kvarteren Gefle Vapen, Possen och Silverfrun samt omgivande gator. I ett schakt i den nordvästra delen av kvarteret Gefle Vapen påträffades rester av en husgrund. På Västra Islandsгатan framkom kullerstensläggning i två olika schakt (Löjdström 2022).

Figur 3. Utdrag ur Lantmäteriets fastighetskarta med de undersökta schakten samt tidigare undersökningar markerade. Skala 1:1 500.

Figur 4. Utdrag ur Lantmäteriets fastighetskarta med de undersökta schakten, sektioner och kulurlager/anläggningar markerade. Skala 1:800.

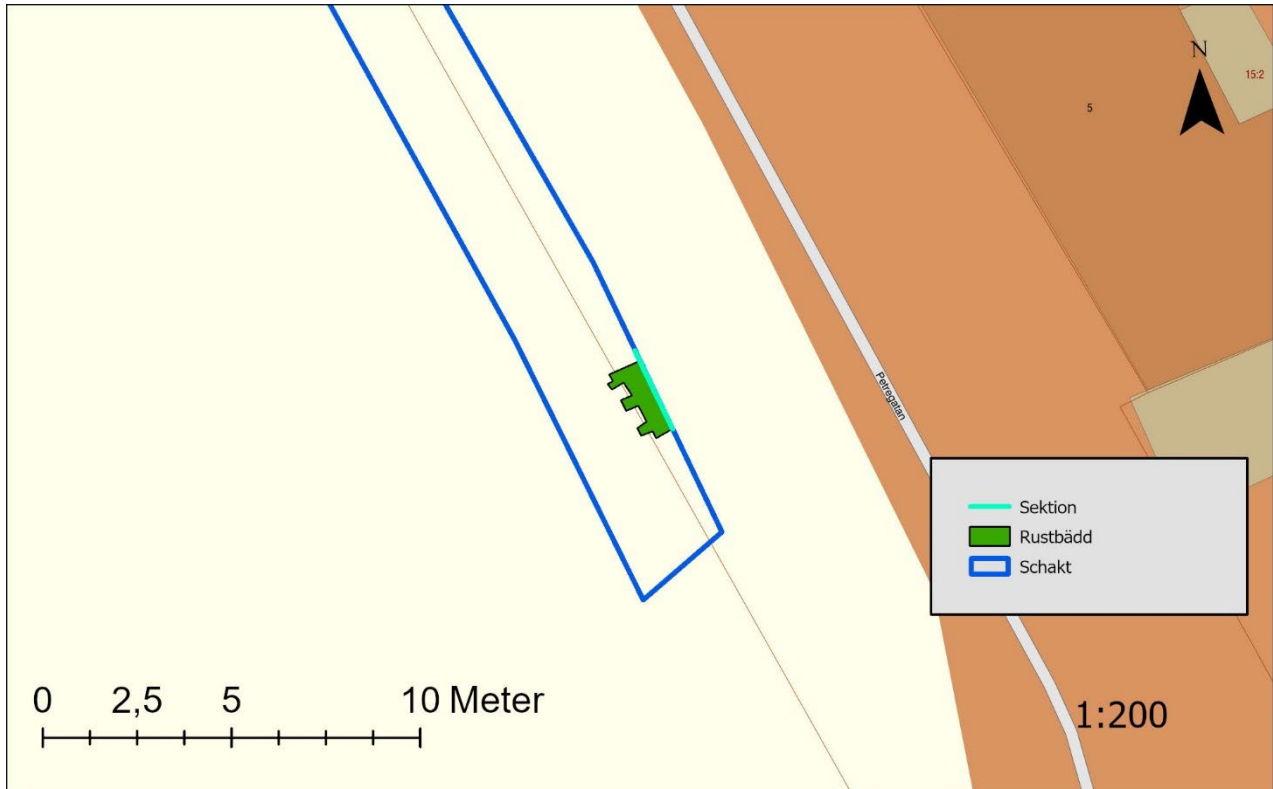
Figur 5. Schakt OS267 mot norr. Foto: Andreas Widerberg, Läns museet Gävleborg.

Figur 6. Schakt OS280 mot söder. Foto: Andreas Widerberg, Läns museet Gävleborg.

Resultat

Sammanlagt undersöktes omkring 374 kvadratmeter fördelat på fem schakt. Merparten av schakten grävdes i befintliga schakt vilket begränsade möjligheterna till att påträffa bevarade kulturlager och anläggningar. I tre av schakten (OS200, OS257 och OS263) kunde emellertid kulturlager och/eller anläggningar observeras.

Figur 7. Utdrag ur Lantmäteriets fastighetskarta med schakt OS200 och den dokumenterade rustbädden markerade. Skala 1:200.

I schakt OS200 framkom resterna av en rustbädd i östra profilen i schaktets sydligaste del. Rustbädden bestod av flera stockar som låg ovanpå leran och under flera större stenar. Stockarna var 0,2–0,3 meter breda och 0,12–0,15 meter tjocka. Stenarna var upp till 0,6 meter stora. Stenarna låg på 0,3 till 1 meters djup och stockarna mellan 1 och 1,18 meters djup. Mellan stenarna och stockarna fanns ett siltigt och sandigt kulturlager som innehöll ett fåtal fynd. Fynden inkluderar en skärva flintgods, en skärva yngre rödgods samt en bit tegel och kan troligen dateras till tidigt 1800-tal. Från lagret togs ett makrofossilprov som har analyserats av Stefan Gustafsson vid Arkeologikonsult (se bilaga 2). Analysen påvisade oförkolnat ris, kvistar och trärester från framför allt gran, vilket bör ha använts för att stärka upp rustbädden.

Figur 8. Rustbädden mot öst. Foto: Andreas Widerberg, Länsmuseet Gävleborg.

I schakt OS257 framkom en mindre yta med ett mörkt kulturlager innehållandes trärester, tegelkross samt ett par fynd i form av fönsterglas och ett kritpipsskaft. Från lagret stack det ut ett laggband i trä. Den nedre delen av lagret innehöll träflisor. På grund av att fynden inte går att närmare datera och att ytan i övrigt var väldigt störd av markarbeten går inte lagret att placera in i någon särskild historisk kontext. Med tanke på träresterna och tegelkrossen är det dock troligt att det rör sig om rester efter raserings- eller utfyllnadsmaterial.

Figur 9. Kulturlagret i schakt OS257 mot norr. Foto: Andreas Widerberg, Länsmuseet Gävleborg.

Figur 10. Kulturlagret i schakt OS257 med det utstickande laggbandet. Foto: Andreas Widerberg, Länsmuseet Gävleborg.

I schakt OS263 observerades en kullerstensläggning och rester efter ett kulturlager i den södra profilen. Ytan var kraftigt störd av tidigare schaktningsarbeten och det kunde konstateras att kullerstensläggningen låg ovanför en elkabel och intill fjärrvärme, med ett äldre asfaltlager strax ovanpå. Kullerstensläggningen lär därmed antingen vara omdeponerad eller sent tillkommen. Det är möjligt att den hör samman med den kullerstensläggning som påträffades av Läns museet Gävleborg vintern 2021/2022, vilken framkom strax öster om schaktet.

Figur 11. Kullerstensläggningen i schakt OS263 mot söder med asfaltlagret och elkabeln markerade. Foto: Andreas Widerberg, Läns museet Gävleborg.

Historiska kartor

Den påträffade rustbädden är troligen från 1800-talets första del, men som äldst från sent 1700-tal. Dateringen baseras på fyndmaterialet och det ringa djupet. Av det historiska kartmaterialet framgår att kvarteret Gefle Vapen varit tomtindelad från åtminstone 1600-talets första hälft. Strax öster om schaktet var den så kallade Islandskällan belägen, vilken är utmärkt på den tidigaste kartan över Gävle (förmodligen kring år 1630). Ytan tycks ha genomgått små förändringar under 1700-talets gång och var ännu på 1810-talet relativt oförändrad.

Enligt rektifieringar av en grundritning från år 1796 och en karta från år 1810 hamnar rustbädden i den bebyggda delen av kvarteret, inom tomt 92. Det är troligt att rustbädden hör till en byggnad från denna tid.

Figur 12. Utdrag ur grundritningen från år 1796 med rustbädden markerad inom tomt 92. Skala 1:1 000.

Figur 13. Utdrag ur 1810 år karta med rustbädden markerad. Skala 1: 2 000.

Slutreflektioner

Undersökningens karaktär och de kraftiga störningarna från senare tiders markarbeten begränsar tolkningarna av de kulturlager och anläggningar som påträffats. Det är dock troligt att rustbädden i schakt OS200 har tillkommit i samband med att byggnader uppförts under 1700-talets slut alternativt 1800-talets första del. Även om det historiska kartmaterialet indikerar relativt små förändringar i området kring kvarteret Gefle Vapen har Arkeologerna vid Statens historiska museers undersökning påvisat att området genomgått stora förändringar. De återkommande och omfattande utfyllnadsarbetena har ändrat områdets topografi på ett sätt som inte kan skönjas i kartmaterialet (Bäck & Westberg i manus). Den påträffade rustbädden utgör ett led i kvarterets flerhundraåriga historia av kontinuerligt markanspråk.

Förslag på vidare åtgärder

Länsmuseet Gävleborg anser inte att några ytterligare antikvariska åtgärder är nödvändiga i detta ärende. Samtliga schakt är att betrakta som helt undersökta då de grävts ned till naturligt avsatta lager. Då rustbädden ligger kvar är det dock möjligt att det finns kulturlager och ytterligare anläggningar öster om denna.

Administrativa uppgifter

Länsstyrelsens diarienummer: 10626-2022

Länsstyrelsens beslutdatum: 2023-05-10

Länsmuseet Gävleborgs diarienummer: 2023-126/320

Undersökningstid: 2023-06-22 – 2023-10-16

Projektledare: Andreas Widerberg

Personal: Andreas Widerberg

Fastigheter: Söder 14:5

Socken: Gävle

Kommun: Gävle

Koordinatsystem: SWEREF 99 TM

Höjdsystem: RH2000

Undersökt area: 374 m²

Arkeologitimmars i fält: 12

Dokumentationshandlingar: Förvaras i/på Länsmuseet Gävleborgs servrar och arkiv.

Fynd: Inga fynd har tillvaratagits.

Referenser

- Aagård, G-B. 1984. *Gävle*. Medeltidsstaden 62. Riksantikvarieämbetet.
- Andrén, E. 1946. Gävle stads topografi och bebyggelsehistoria. I Humbla, P. (red.). *Ur Gävle stads historia*. Gävle.
- Bäck, M. & Westberg, T. 2020. *Äldre kulturlager i kvarteret Gefle Vapen*. Arkeologisk förundersökning. Gävleborgs län, Gästrikland, Gävle kommun, kvarteret Gefle Vapen, Söder 14:5, fornlämning 1951:5633 (Gävle 51:1). Rapport 2020:29. Arkeologerna vid Statens historiska museer. Stockholm.
- Bäck, M. & Westberg, T. i manus. *Gefle Vapen – urbandtopografi och stadsplanestrategier i centrala Gävle 1580–1870*. Arkeologisk undersökning. Gävleborgs län, Gästrikland, Gävle kommun, kvarteret Gefle Vapen, Söder 14:5, fornlämning 1951:5633 (RAÄ 51:1). Rapportmanus. Arkeologerna vid Statens historiska museer. Stockholm.
- Löjdström, F. 2022. *Arkeologisk schaktningsövervakning vid Stadsbiblioteket i Gävle*. PM Dnr 2021-211/320. Läns museet Gävleborg.
- Sterner, J. 1999. *Två tusen år i Gävlebygden: En historisk, kulturell och språklig resa från järnåldern till plaståldern*. Knights förlag, Hedesunda.
- Ulfhielm, B. 2018. *Fjärrkyla mellan Läns museet och Stadsbiblioteket*. Schaktningsövervakning, RAÄ 51:1, Gävle stad, Gävle kommun. Rapport Läns museet Gävleborg 2018:01.

Historiska kartor

Akt	Åtgärd	År	Arkiv
V14-1:1	Karta	Trol. 1630	Lantmäteristyrelsens arkiv
21-gäs-1.5	Grundritning	1796	Lantmäterimyndighetens arkiv
V14-1:15	Karta	1810	Lantmäteristyrelsens arkiv

Bilaga 1. Schakt, lagerföljder och anläggningar

Tabell 1 – Undersökta schakt

Schakt	Yta (m ²)	Djup (m)	Beskrivning
OS200	171	1,6	I huvudsak grävt i påförda massor innanför spontning. I den södra delen framkom en sektion med en rustbädd och tillhörande kulturlager ovanpå naturligt avsatta lager.
OS257	16	2,5	Kraftigt stört av tidigare schaktningar och påförda massor. En mindre rest av kulturlager med fynd av bland annat ett laggband.
OS263	29	2	Kraftigt stört av tidigare schaktningar och påförda massor. En rest av en kullerstensläggning som troligen är omdeponerad eller sent tillkommen.
OS267	111	3	Endast påförda massor efter tidigare schaktningsarbeten.
OS280	48	2	Endast påförda massor ovanpå naturligt avsatta lager.

Tabell 2 – Sektioner med kulturlager och/ eller anläggningar

Schakt	Sektion	Djup (m)	Kulturlager/anläggningar
OS200	C252	0,3–1 (stenar) 0,8–1,2 (kulturlager) 1–1,18 (stockar)	Rustbädd med upp till 0,6 m st stenar och 0,2–0,3 m br och 0,12–0,15 m tj stockar. Mörkt lerigt lager mellan sten och stockar med fynd. Prov för makrofossilanalys taget från detta lager.
OS257	C255	1–1,8	Rest av kulturlager, ca 0,8 m tj, 0,7 m l och 0,15 m br. Lagret var mörkt, lerigt och innehöll trärester och tegelkross. Mer träflisor och mörkare i den nedre delen. Fynd i form av kritpipsskaft, fönsterglas och ett laggband i trä.
OS263	C261	Ca 0,6–0,7	Kullerstensläggning, troligen omdeponerad eller sentida.

ARKEOBOTANISK ANALYS

Stefan Gustafsson, Arkeologikonsult
Rapport 2023:27

Beställare: Läns museet Gävleborg Plats: Kulturhuset Agnes projekt nummer 510721

Inledning

Den arkeobotaniska analysen omfattar ett jordprov. Provet togs i samband med en undersökning vid kulturhuset Agnes i Gävle. Provet togs ur ett kulturlager intill en rustbädd.

Metod

Provet våtsiktades där det minsta sållet hade en maskvidd av 0,2 millimeter. Identifieringen gjordes med hjälp av mikroskop med 4 till 600 gångers förstoring samt referenslitteratur och referenssamling (Berggren 1969, 1981; Jacomet 2006; Mork 1946; Plant atlas; Schweingruber 1978, 1990; www.woodanatomy.ch).

Resultat

Prov-nr 1 - Kulturlager

Provet innehöll oförkolnat ris, kvistar och trärester. Det mesta från gran.

Ris knippen och risbäddar var en vanlig metod för att stärka upp rustbäddar och utbyggnader av fuktiga områden i städerna (Gustafsson & Lagerstedt 2018). Detta förkom i var och varannan stad och var en del av urbaniseringsprocessen.

Prov-nr	1
Art	
Subfossilt material	
Ris obestämt	+
Granris	++
Gran kvistar	+++
Granved	++
Trolig tallved	+

Figur 1. Innehållet i det analyserade provet. (+) ringa förekomst, + enstaka bitar, ++ god förekomst, +++ riklig förekomst.

Referenser

Litteratur

BERGGREN, G. 1969. *Atlas of seeds and small fruits of Northwest-European plant species with morphological descriptions*. Part 2: Cyperaceae. Swedish natural Science Research Council, Stockholm.

BERGGREN, G. 1981. *Atlas of seeds and small fruits of Northwest-European plant species with morphological descriptions*. Part 3: Salicaceae–Cruciferae. Swedish Museum of natural History, Stockholm.

Gustafsson, S. & Lagerstedt, A. 2018. Markberedning som en källa till urbaniseringsprocesser. *Meta. Historiskarkeologisk tidskrift*. Uppsala.

JACOMET, S. 2006. Identification of cereal remains from archaeological sites. Archaeobotany Lab, IPAS, Basel University. Opublicerat kompendium.

MORK, E. 1946. *Vedanatomy*.

SCHWEINGRUBER, F. H. 1978. *Microscopic Wood Anatomy*. Structural variability of stems and twigs in recent and subfossil woods from Central Europe. Zug, Switzerland.

SCHWEINGRUBER, F. H. 1990. *Anatomy of European woods*. Paul Haupt förlag, Bern, Stuttgart, Wien.

Digitala källor

DIGITAL PLANT ATLAS
University of Groningen
Deutsches Archäologisches Institut
<https://www.plantatlas.eu>

WOOD ANATOMY OF CENTRAL EUROPEAN SPECIES
www.woodanatomy.ch

LÄNSMUSEET
GÄVLEBORG

Läns museet Gävleborg, Södra Strandgatan 20, 802 50 Gävle. lansmuseetgavleborg.se

